

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
ФИЛОСОФИЯ ЖАНА САЯСИЙ-УКУКТУК
ИЗИЛДӨӨЛӨР ИНСТИТУТУ**

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС” УНИВЕРСИТЕТИ

Д 09.16.534 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК:159.9.39 (575.2) (043.3)

АЗЫРХАНОВА АЙЗУУРА АШИМБЕКОВНА

**ЗАМАНБАП ФИЛОСОФИЯЛЫК РЕФЛЕКСИЯНЫН
КОНТЕКСТИНДЕГИ ЭТНИКАЛЫК САЛТ**

09.00.11. – социалдык философия

**Философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты**

Бишкек – 2018

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтундагы Социалдык философия, эстетика жана этика бөлүмүндө аткарылды

Илимий жетекчиси: философия илимдеринин доктору, профессор
Жумагулов Мааметайып Жумагулович

Расмий оппоненттери: философия илимдеринин доктору, профессор
Айтбаев Абдимталип Айтбаевич

философия илимдеринин кандидаты, доцент
Бейшенбаева Анара Райымбековна

Жетектөөчү мекеме: К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин философия жана маданият таануу кафедрасы. Кыргыз Республикасы,
Бишкек ш., Ч.Айтматов проспектиси, 27.

Диссертациялык иш 2018-жылдын “___” _____ Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин алдындагы философия илимдери боюнча докторлук (кандидаттык) жана маданият таануу, искусство таануу (17.00.02 – музыкалык искусство) боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д 09.16.534 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а (www.fil.kg).

Диссертациянын мазмуну менен таанышуу үчүн: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а дареги боюнча жайгашкан Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасына кайрылсаңыздар болот.

Автореферат 2018-жылдын “___” _____ таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, философия
илимдеринин кандидаты, доцент**

Н.С. Акматова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Азыркы учурда постсоветтик мейкиндиктин ири аймагындагы социалдык-гуманитардык илимде этникалык салт калктын туруктуу “негизи” гана эмес, чыныгы маданияттагы жаңылануунун да зарыл шарты болуп саналат деген түшүнүк кеңири таралып баратат. Ата-бабаларыбыздан мураска калган маданий көп түрдүүлүктү сактап калуу, диалогду уюштуруу жана этникалык салттарга негизделген уникалдуу улуттук маданияттарды биргелештирүү аракеттери адамзаттын цивилизациялык туруктуулугун сактап калуунун, жалпы адамзаттык маданияттын эволюциялык потенциалын өнүктүрүүнүн шарты болуп саналат. Экинчи жагынан караганда, заманбап социалдык өнүгүү азыртан эле илимий-техникалык прогресс, анын негизиндеги көптөгөн заманбап элдердин жана мамлекеттердин чарба иштери өнүгүүгө жетишкен “глобализация” феномени менен аныкталууда. Бул чөйрө масштабдуу жана жигердүү болгондуктан жана башка процесстерден алдыга озуп кеткендиктен, глобалдаштыруу процесси көбүнчө глобалдуу экономиканын орноо процесси менен үндөшүп кетет. Ал менен катар социалдык-маданий, саясий жана рух-нравалык чөйрөлөрдө да, т.а. экономикалык чөйрөгө салыштырмалуу адамзат турмушунун жана ишмердигинин кандайдыр бир деңгээлде консерватизм жана инерциялуулук менен мүнөздөлүүчү чөйрөлөрүндө да ири өзгөрүүлөр орун алып жатат. Глобализация азыркы учурда баардык элдерге, мамлекеттерге тиешелүү, унификацияланган социалдык-саясий системалардын жана маданий нормалардын принциптик айкалышпагандыгынан улам жаралуучу чоң тоскоолдуктарга дуушар болот. Бул менен катар ар түрдүү коммуникациялык жана транспорттук каражаттарды, экономикалык байланыштарды өнүктүрүү аркылуу өз алдынча этникалык маданияттарды бирдиктүү дүйнөлүк маданиятка интеграциялоо ыкмасына негизделген маданиятты глобалдаштыруу процесси да көптөгөн кыйынчылыктар, карама-каршылыктар менен өтүүдө. Глобализация маданияттар аралык коммуникация системасында маданий байланыштардын бир канчага кеңейишинен жана интенсификацияланышынан, биринчи элдин экинчи бир элдердин маданий үлгүлөрүн, аны менен биргеликте баалуулук, мурастарын өздөштүрүшүнөн, бир өлкөдөн экинчи өлкөгө элдердин миграцияланышы менен өзүнчө бир маданий миграциянын орун алышынан, экономикалык өнүккөн элдердин жана мамлекеттердин салыштырмалуу азыраак өнүккөн элдерге, мамлекеттерге маданий басым кылышынан улам көрүнөт.

Заманбап элдердин социалдык-экономикалык жана саясий өнүгүү деңгээлиндеги, алардын баалуулуктар системаларындагы жана жашоо образдарындагы, социалдык-маданий турмуштагы негизги маселелерге карата мамилесиндеги, жыйынтыктап айтканда, дүйнө элдеринин басымдуу бөлүгү үчүн

белгилүү бир деңгээлде этникалык салтка байланыштуу ири айырмачылыктар глобалдаштыруу процессиндеги конфликттердин жаралышынын эң ири булагы болуп саналат. Азыркы учурда жогоруда саналып өткөн айырмачылыктар өтө чоң болгондуктан, өз алдынча элдерге бөлүнүп жашаган адамзаты өз тобу менен ар кандай мейкиндиктик-мезгилдик жана маданий өлчөмдө турмуш кечирип келет деп белгилеп кетүүгө болот.

Мында, социалдык-экономикалык жана руханий-саясий өнүгүүгө байланыштуу келип чыгуучу айырмачылыктар канчалык маанилүү болгондугуна карабастан, аларды чечүүгө мүмкүн болсо, жашоо образына, турмуштун негизги көйгөй-маселелерине карата мамилелерге, баалуулуктар системасына байланышкан айырмачылыктарды, б.а. фундаменталдык маданий айырмачылыктарды чечүү кыйынга турат, анткени алар инсандын, этноулуттук коомчулуктун жана коомдун турмуштук негиздерин шарттайт эмеспи. Ошондой болсо да, бул кырдаал глобалдаштыруу процессин да, дүйнөлүк коомчулуктун субъектилерин интеграциялоо мүмкүнчүлүгүн (жок дегенде алыскы келечекте социалдык-экономикалык жана маданий мейкиндикке бириктирүүнү) жокко чыгара албайт. Азыр бирдиктүү дүйнө кылымдар мындай турсун, ондогон жылдардан кийин кандай болорун айтуу кыйын, бирок мындай дүйнөнүн болушу толук ыктымал. Бул болсо адамдардан жана коомчулуктардан бири-биринин ортосунда канчалык айырмачылыктар болбосун, тез өзгөрүп жаткан тышкы шарттарга көнүп, бири-бирине ыңгайланышуусу керек дегенди түшүндүрөт. Бул процесс объективдүү мүнөзгө ээ.

Кыргыз этносу дүйнөнүн көптөгөн элдери сыяктуу эле бул процеске тартылган, бул процесстин кыргыз эли үчүн ийгиликтүү жана жеңил болушу белгилүү бир өлчөмдө салттык мүнөзгө ээ маданий, психологиялык жана башка өзгөчөлүктөрү менен аныкталат. Экинчи жагынан алганда, кыргыз этносу үчүн башка этностор сыяктуу эле өзүнүн өз алдынчалыгын жоготуп, тарыхый сценадан түшүп калбоо, маанилүү бир өз алдынча этникалык бирдик катары маңызын жоготпоо үчүн өздү маданий жана менталдык өзгөчөлүгүн сактоо зарылчылыгы турат жана ага жол бербөө керек.

Мында кыргыз этносун сактап калуу анын этникалык салттарынын алкагында аткарылары көрүнүп турат. Ошондуктан, этникалык салттуулукту философиялык рефлексиянын контекстинде изилдөө маселеси актуалдуу болуп эсептелет.

Диссертациялык теманын илимий программалар жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Бул тема КР УИАнын ФжСУИИнин илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн предмети жана объектиси. Изилдөөнүн объектиси – бул бытиенин (болумуштун) спецификалык кубулушу катарындагы этникалык салт.

Ал эми **изилдөөнүн предмети** болуп, кыргыз диалектикасынын контекстиндеги этникалык салттын мазмуну жана маңызы эсептелет.

Изилдөөнүн максаты жана милдети. Диссертациялык иштин максаты болуп, кыргыздардын социо-маданий өнүгүшүн эске алуу менен этникалык салттарына социалдык-философиялык анализ жүргүзүү эсептелет. Максаттарга жетүү үчүн диссертациялык иштин алдына төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

- маданият системасындагы этникалык салттардын эволюциялык жаратылышына негизги социалдык-философиялык мамилелерди карап чыгуу;
- маанилүү белгилерди, этникалык салттардын мазмунун ачуу;
- глобалдаштыруу процесстеринин кыргыздардын этникалык салттарына таасирлерин аныктоо;
- кыргыздардын полимаданий мейкиндикте этникалык салттарын модернизациялоо процесстерине анализ жасоо;
- кыргыздардын этникалык салттарынын инсанды руханий-нравалык жаңылоонун заманбап проценссине ролун аныктоо.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негиздерин этникалык салттар, ошондой эле бүтүндөй эле маданият маселелери боюнча Ата Мекендик жана чет элдик философиялык, маданий жана социалдык ойдун өкүлдөрүнүн эмгектери, идеялары жана жоболору түзөт. Ошондой эле постсоветтик мезгилдеги кыргызстандык окумуштуулардын эмгектери да колдонулган. Изилдөө процесстеринде илимий таанып-билүүнүн маданий-философиялык, системалык, формалдык-логикалык, салыштырма-тарыхый методдор колдонулду. Изилдөөдө кыргыз этникалык салтынын маданий-цивилизациялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен диссертациялык изилдөөнүн объектисине жана предметине анализ жасоодо да цивилизациялык мамиле жасалды.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Бул эмгекте социалдык-философиялык рефлексиянын деңгээлинде кыргыздардын этникалык салттарына анализ жүргүзүлөт. Анда бир катар төмөнкүдөй жаңы илимий жыйынтыктар алынды:

- “этникалык салт” түшүнүгүнө карата негизги мамилелерге теория-методологиялык экспликация жүргүзүлдү;
- “салт”, “менталитет”, “салттуулук” түшүнүктөрүнүн ортосундагы өз ара байланыштарды эске алуу менен этникалык салттын маңызы аныкталды;
- глобалдаштыруу процессинин кыргыз элинин этникалык салтына, алардын категория-түшүнүктүк статусуна таасир этүү өзгөчөлүгү көрсөтүлдү;
- кыргыздардын полимаданий мейкиндиктеги этникалык салттарын модернизациялоонун өзгөчө белгилери изилденди;
- инсанды руханий-нравалык жаңылоо процессинде кыргыздардын этникалык салтына анализ жасалды.

Коргоого чыгарылып жаткан негизги жоболор.

1. Бүгүнкү күндө социалдык-гуманитардык илимде этникалык салттын маңызы жана мазмуну боюнча туруктуу, жалпыга кабылданган көз караш жок. Анын себебин мүмкүн болгон социалдык-маданий кубулуштар, эволюциялык жаратылышка мүнөздүү көп түрдүүлүк жана ички карама-каршылыктар чырмалышкан этникалык салт феноменинин татаалдыгы, көп кырдуулугу менен түшүндүрүүгө болот. Этникалык салттын предмети катары жүрүм-турум эрежелерин жана стереотиптерди, маданий канондорду, калыптанган императивдерди; этникалык тарыхтын философиялык контекстинде зарылчылыкка байланыштуу муундан муунга өткөрүлүп туруучу конкреттүү бир этноско мүнөздүү нормаларды өз ичине алган белгилүү бир иерархияны түшүндүрөт.

2. Этникалык салт жаратылыштык жана социалдык чөйрөгө ылайыкташып, этнос менен кошо пайда болот да, тиешелүү билим, нормаларды иштеп чыгат. Этникалык салттардын негизинде этникалык-улуттук рух, мүнөз жана ойлонуу стили түзүлөт, аны менен кошо дүйнөнү кабылдоо жана жүрүм-турум калыптанат. Этникалык салт баардык этностун жашап турушунун негизи гана болуп тим болбостон, анын менталдык, руханий жана маданий маңызын, жүзүн сактоонун зарыл шарты да болуп саналат.

Ошондуктан, кандай гана этнос болбосун, эгер ал келечекте да өзүн сактап калгысы келсе, өзүнүн этникалык салттарын сакташы зарыл. Бирок, экинчи жагынан караганда, этнос өзүнүн этникалык салттарынын салыштырмалуу архаикалык элементтеринен өз учурунда баш тартканды билиши зарыл же болбосо аларды ошол турмуш чындыгына ылайыкташтырганга, модернизациялоого аракет жасашы шарт.

3. Кыргыз элинин этникалык салты генетикалык аспектиде глобалдаштыруу контекстинде тарыхый жактан калыптанган руханий-маданий түзүлүштү – этностун рух-нравалык, гуманисттик баалуулуктарынын чагылдыруучусу, сактоочусу жана алып жүрүүчүсү катары катышат. Ошондой болсо да, көнүмүшкө айланган субъект-объектилик парадигманын ордуна маданий система биргеликте турмуш кечирүү катары, адам жана маданият окуялары, тез өзгөрүп жаткан дүйнөдө турмуш кечирүүнүн өзгөчө ыкмасы, бөтөн маданий таасирлерге, жетишкендиктерге ачык болуу, салттык модернизациялардын тездешти сыяктуу кубулуштар так баяндалган.

4. Биздин маданий, жашап жаткан мейкиндик азыртан эле глобалдык мейкиндиктин бир бөлүгү болуп саналат. Бул мейкиндиктин кыргыздардын этникалык маданиятына улам күчөп басып киришинин туруктуу тенденциясы байкалат. Бул мейкиндиктин кыргыздардын этникалык салттарына таасирлеринин мүнөзү жана интенсивдүүлүгү тууралуу республиканын калкында салттык

баалуулуктар системасынын улам күчөп өзгөрүүгө учурашы күбө болуп турат, бул болсо жалпы, глобалдык тенденциянын көрүнүшү болуп саналат. Жогорудагы кырдаалды эске алсак, кыргыздар этникалык салттардын алкагында калуу менен гана өзүн өз алдынча маданий жана менталдык маңызын сактап калууга жөндөмдүү.

5. Кыргыздардын этникалык салттары баалуулуктук, гуманисттик, рух-навалык мазмунга ээ. Кыргыз коомчулугун социалдык-маданий трансформациялоо шарттарында кыргыз чындыгынын эволюциялык турмушунда этноулуттук жалпылыктардын иденттүүлүгүн өздүк таануу, аныктоо процессинде этникалык салттардын аксиологиялык маанилери жогорулайт.

Изилдөөнүн теориялык мааниси кыргыз этникалык салттарынын жана маданиятынын маңызы, аларды түзгөн факторлор, тенденциялар жана заманбап кыргыз маданиятын жана салттык баалуулуктарды орнотуунун келечеги тууралуу социалдык-философиялык билимди кеңейтүүгө, тереңдетүүгө байланыштуу. Изилдөөдө алынып, социалдык-философиялык концепцияга бириктирилген жыйынтыктар Кыргызстандагы заманбап социо-маданий кырдаалга, анын болжолдуу өнүгүшүнө, кыргыз этносунун психологиясындагы масштабдуу өзгөрүүлөргө анализ жасоодо пайдаланууга болот.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Изилдөөнүн теория-методологиялык принциптерин, алынган жыйынтыктарды жана бүтүмдөрдү философиянын тарыхы, социалдык философия, маданияттын философиясы, этникалык тарыхтын философиясы, маданият таануу, маданияттын теориясы, дүйнөлүк маданияттын тарыхы ж.б.у.с. боюнча атайын курстарды түзүүдө пайдаланууга болот. Ошондой эле этникалык психология жана кыргыз улуттук салттарынын жана маданиятынын эволюциясы боюнча илимий-изилдөө иштеринде пайдаланууга да жол берилет.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Эң алгачкы жолу этникалык салтка болумуштун (бытиенин) өзгөчө кубулушу катары системалык түрдөгү илимий-теоретикалык изилдөө жүргүзүлдү. Изилдөөнүн жыйынтыктарын чагылдырган публикациялар, диссертациянын коргоого чыгарылып жаткан негизги жоболору автор тарабынан аткарылып, иштелип чыкты.

Ишти апробациялоо. Диссертациянын негизги жоболору автор тарабынан төмөнкүдөй ар түрдүү теория-практикалык илимий конференцияларда апробацияланды:

1. Материалы XIV научно-практической конференции на тему: 2009-жылы Бишкек шаарында өткөрүлгөн «Современность: философско-правовые проблемы» аттуу Эл аралык XIV илимий-практикалык конференциянын материалдары;

2. 2017-жылы Чебоксарыда өткөрүлгөн «Наука, образование, общество: тенденции и перспективы развития» аттуу Эл аралык IV илимий-практикалык конференциянын материалдары;
3. 2015-жылы Бишкек шаарында өткөрүлгөн «Гуманитарные проблемы современности» аттуу илимий-практикалык конференциянын материалдары.

Диссертант изилдөө темасына байланыштуу 13 макала жарыялаган.

Иштин структурасы изилдөөнүн максаттарына жана милдеттерине баш ийдирилген. Ал кириш бөлүктөн, өз ичине 5 параграфты камтыган эки главадан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу негизделип, изилдөөнүн максат-милдеттери, объект-предметтери, изилденип жаткан милдеттин иштелип чыгуу деңгээли аныкталат, иштин илимий жаңылыгы белгиленип, коргоого сунушталып жаткан негизги жоболор бөлүнүп көрсөтүлөт, ошондой эле диссертациянын теориялык жана практикалык мааниси белгиленип, изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо боюнча маалыматтар келтирилет.

“Көйгөйлөрдү изилдөөнүн теориялык-методологиялык аспектилери” деген аталыштагы биринчи бапта этникалык салттын маңызы, ошондой эле маданият, психология жана этникалык салттын ортосундагы өз ара байланыштар аныкталат.

Биринчи баптын “Этникалык салт философиялык анализдин объектиси катары” деген аталыштагы биринчи бөлүгүндө этникалык салттын маңызы аныкталат.

“Этникалык салт” категориясы философиялык илимин алкагында пайда болгон эмес жана ал заманбап, салыштырмалуу кеңири түшүнүүдө байыртан эле, тактап алганда XIX кылымдын экинчи жарымында илимий колдонууга киргизилген. Ошондой болсо да, азыркы күнгө чейин эле анын мазмунуна жана маңызына байланыштуу туруктуу, жалпыга кабылданган көз караш жок.

Эгерде “салт” жана тарыхый ретроспективде салтка байланыштуу категорияларды карай турган болсок, эмне себептен ар кайсы элдердин салттарында белгилүү бир айырмачылыктар келип чыкты деген жазуу түрүндө калтырылган идеялар байыркы доордун ойчулдарына таандык болуп саналат. Платондун, Аристотелдин, Геродоттун, Гиппократтын жана башкалардын трактаттарында ар кайсы уруулар жана элдер тууралуу эскерүүлөр менен катар

алардын жүзүндөгү, турмушундагы жана жашоо образындагы өзгөчөлүктөр тууралуу баяндоолор, аларга түшүндүрмө берүүгө жасалган аракеттери орун алат.

Этникалык салт 19-кылымда табигый жана гуманитардык илимдердин дүркүрөп өсүшүнө байланыштуу көптөгөн европалык ойчулдардын, адистердин көңүл чордонуна түшөт да, алар аны жаңыча методологиялык позицияда жана мамиледе изилдей башташат, мындай изилдөөлөрдүн арасынан бүгүнкү күндө көп суроо-талап коюлган эволюционизм, тарыхый этнология, структурализм, постмодернизм өзгөчө мааниге ээ болуп калат.

Гуманитардык илимдердин арасынан этнология эң алгачкылардан болуп этникалык салтка атайын мамиле жасап, эволюционализм теориясынын контекстинде аныктама берет. Бул теория калыптанган эволюциялык мектеп адамзатын жана бүтүндөй маданиятты өнүктүрүүнүн алгачкы тыкан, иреттик концепциясын түзүү аракетин жасаган. Бул эволюциялык мектеп учурдагы концепцияны түзүп жатып, коомдогу эволюциялык прогресс, коомду ирет боюнча өнүктүрүү, жеңилірээктен оор абалга өтүү идеясына таянган. Этникалык салтты интерпретациялоо, аны түшүнүү бул мамиленин нугунда өткөндөн калган социомаданий мурас улам кийинкиге өтүүдө белгилүү бир өлчөмдө өзүнүн сапаттык жана маңыздык негизин сактап калат же модификациялайт. Бул мамиле “салттуу” жана “заманбап” деген белгилүү бир мааниде бири-бирине каршы эле турбастан, ар бири өз алдынча конкреттүү, туруктуу маданий жана менталдык феномен болуу менен өз ара келишүү абалында турган категорияларды каршы коюуга негизделет. Ошентип, бул концепцияга ылайык жана этникалык салтка түшүндүрмө берүүдө “заманбап” категориясы “салттуулукту” сүрүп чыгарышы шарт.

Бүгүнкү күндө гуманитардык илимдерде колдонулган мамилелердин арасында этникалык салтка түшүндүрмө берүүдө жана баалоодо тарыхый мамиле ири кадыр-баркка ээ, бул тарыхый мамиленин негизи болуп, маданий детерминизм принциби жана жобосу эсептелет. Бул принципке ылайык, рух маданиятынын жыйынды түрүндө жана тыгыз байланышта алынган элементтери коомдун калыптанышында, ошондой эле ирет-ирети менен өнүгүшүндө чоң роль ойнойт. Мында, этникалык салтка баалуулук катары түшүндүрмө берилип, топтолгон тажрыйбаны өткөрүп берүүнүн жана трансляциялоонун, элдин рухун, менталитетин, улуттук мүнөзүн түзүүнүн жана сактоонун негизги формасы жана ыкмасы катары кабылданып, бааланат.

Мында этникалык салт социалдык-философиялык категория катары интерпретацияланган, советтик мезгилде жүргүзүлгөн изилдөөлөрдү белгилеп кетүү зарыл. Өткөн кылымдын 60-70-жылдары Советтер союзунда фундаменталдык мүнөзгө ээ концепциялар иштелип чыккан жана алар бул феноменди ачууга, маданияттын тарыхында ээлеген ролун жана ордун аныктоого

мүмкүнчүлүктөрдү түзгөн. Постсоветтик мезгилде жаңы теориялар, мамилелер жана концепциялар боюнча эскиге салыштырмалуу көптөгөн формалдык айырмачылыктардын болгонуна карабастан, этникалык салтты социалдык-философиялык категория катары баалоо али сакталып келет.

Илимий эмгектерде салт 2 мааниде колдонулат:

- 1) ири мейкиндиктик жана мезгилдик алкактарда таралган фундаменталдык универсалдуу мүнөздөмө катары;
- 2) түрдүү топтордо, алсак, улуттук же этникалык алкактарда чагылырылган айрым константтар катары.

Л.Н.Гумилев тарабынан иштелип чыккан концепцияда этнос табигый биологиялык түшүнүүдө объективдүү маалымат, конкреттүүлүк катары түшүндүрмө берилет, ал эми Л.Н.Гумилев боюнча алганда – этникалуулук –бул конкреттүү этнос түрүндө жашаган адамзатка алгачкы мүнөздөмө. Ошондой болсо да, советтик гуманитардык илимде “этнос – бул социалдык-маданий кубулуш, феномен” деген түшүнүк кеңири тараган. Этноско мындай түшүндүрмө берүүдө советтик тарыхчы жана этнограф Ю.В.Бромлей чоң салым кошкон, тактап айтканда, ал белгилүү бир аймакта байыртан отурукташкан, тилдин, маданияттын жана психиканын салыштырмалуу туруктуу жалпы өзгөчөлүктөрүнө ээ, өзүнүн кайталангыс экендигин аңдаган элдердин туруктуу жыйындысына этнос деген түшүндүрмө берет [Бромлей, Ю.В. Очерки теории этноса [Текст] / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 24-б.].

Л.Н.Гумилевдин этникалык салтка жасаган мамилесин этностун объективдик концепциясынын социалдык-биологиялык версиясы катары аныктоого болот. Анын ою боюнча, этникалык салт конкреттүү бир этноско тиешелүү болуучу жана муундан муунга өтүүчү жүрүм-турум эрежелерин, стереотиптерди, маданий канондорду, саясий жана чарбалык формаларды, дүйнө тааным орнотмолорун өз ичине камтыган белгилүү бир иерархияны түшүндүрөт, ал өз кезегинде ар бир этностун өзгөчөлүгүн, ал менен кошо башка этностордун арасында ээлеген ордун аныктайт [Гумилев, Л.Н. Этносфера. История людей и история природы [Текст] / Л.Н. Гумилев. – М.: Экопрос, 1993. – 25-б.]. Л.Н.Гумилевдин пикири боюнча, дин, тил жана жалпы ээлеген аймак эмес, дал ушул этникалык салт “этностун өздүк идентификациясы үчүн жападан жалгых уникалдуу дифференциялык маркер” болуп саналат [ушул эле жерде – 26-б.].

Социум тарабынан узак убакыт бою топтолгон этникалык салт ар бир этностун өзгөчөлүгүн жана башка этностордун арасындагы ордун аныктайт. Этникалык салт этнос тышкы жаратылыштык жана социалдык чөйрөгө ылайыкташа баштаган мезгилде кошо жаралып, тиешелүү билимдерди иштеп чыгат. Этникалык салт белгилүү бир кырдаалдарда регрессия жана дегредация жасоого жөндөмдүү келет. Алсак, этникалык салт этнос негативдүү этникалык

байланыштын таасиринде калып жаткан учурда бузулушу ыктымал. Ал эми этнос адаттагыдай, эч кандай бзулууларысыз өнүгүп жаткан шартта өзүнүн жогорку чекитине жетип, жөнөкөйлөшүп, өзүнүн бөтөнчөлүгүн жогото баштайт, бул процесс дегредация менен кошо жүрөт. Ошентсе да, бул процесс бир багыттуу жана бир мүнөздүү касиетке ээ эмес, мында этникалык салттын көптөгөн элементтери түзүлүү, өнүгүү фазасын баштарынан кечирип жатып, өздүк этникалык салттарын иштеп чыгууда өчүп бара жаткан социумдун маданиятынын жана этникалык салтынын айрым элементтерин активдүү өздөштүрүп жаткан башка жаш этностор тарабынан кабылданышы мүмкүн.

Азыркы учурда калыптанган этникалык салттын көптөгөн аныктамаларына анализ жасоодон улам бул категориянын жана феномендин маңызы аны этнос, анын тарыхы, турмуш кечирүүнүн жаратылыштык, социомаданий жана башка шарттары менен тыгыз байланыштырган окумуштуулар, изилдөөчүлөр тарабынан ачылган деген бүтүм чыгарууга мүмкүндүк берет. Этникалык салт теориясы этникалык маданияттын органикалык бөлүгүнүн аны туруктуулук, этникалык интеграциялык, дифференциялык функцияларынын аткарылышы менен камсыздап, этномаданий жана руханий баалуулуктарды, символиканы, маанини ж.б. – узак убакыт бою этникалык коомчулуктун иденттүүлүгүн түзүүчү жана сактоочу механизм катары чыгуучу түзүмү болот.

Биринчи баптын “Коомдун рух турмуш системасында этникалык салттын маңызы” аттуу экинчи бөлүгүндө маданият, психология жана этникалык салттын ортосундагы өз ара байланыш аныкталат.

Көрүнүп тургандай эле, этникалык салттын мазмуну жана маңызы эң алгач салттардын табияты менен аныкталат, мында этникалык салттын мазмунун, маңызын түшүнүүдө жана баалоодо салт деген түшүнүктү билүү зарыл, анан барып этникалык салттын мазмундук өзгөчөлүгүн түшүнүүгө аракет жасоо зарыл.

Көп учурда салтка (traditio – “адат”) муундан муунга өтүүчү жана социалдык мамилелердин регуляторлорунун бири катары чыгуучу практикалык жана коомдук ишмердик процессинде келип чыгуучу көрүнүштөрдүн, адаттардын, ырым-жырымдардын белгилүү бир жыйындысы катары аныкташат.

Салт булар менен катар адамдардын, конкреттүү социумдардын социалдык жана этникалык тажрыйбалары топтолуп- сакталуучу, өткөрүлүп берип-чагылып туруучу каражатты түшүндүрөт. Бул кырдаалдын аркылуу жана салттардын негизинде социумдун ичиндеги адамдардын жана ар түрдүү социалык топтордун ортосунда туруктуу мамилелер калыптанат.

Салттардын негизинде социалдык тажрыйбалар биринчи муундан экинчи муунга, бир коомдук топтон экинчисине, андан соң топтон индивидге өтөт. Мында, үй-бүлө мамилелеринин белгилүү элементтерин, адамдардын пикир алышууларынын ыкмаларын жана формаларын, мамлекетти жана мамлекеттин

ичиндеги башкаруунун стилин жана түрлөрүн киргизүүгө болот, бул менен катар билим, дин, ритуал, ар түрдүү окуулар жана башкалар да салтты түзүшү мүмкүн.

Этникалык салттар социалдык салттардын өзгөчө тобун билдирүү менен аналогдук структурага ээ болот жана социалдык салт сыяктуу ошол эле психологиялык мыйзам-ченемдерден келип чыгып, ага баш иет. Ошондой болсо да бир катар ацырмачылыктарды кезиктирүүгө болот, тактап айтканда:

- 1) эреже катары, этникалык салт социалдык салтка салыштырмалуу узагыраак жашайт;
- 2) этникалык салттар социалдык функцияларга мүнөздүү болбогон бир катар өзгөчө функцияларды – анын арасында коргонуучу-адаптациялык функцияны аткаруу менен этностун турмушунда салыштырмалуу ири ролду ойнойт.

Эгерде этнос турмуштун белгилүү бир чөйрөлөрүндө турмушун жөнгө салып туручу туруктуу салтка ээ болсо, бул чөйрөлөр узак убакыт бою бөтөндөрдүн күтүлбөгөн таасиринен коргонучта болот. Салттар индивиддердин жана алар тарабынан түзүлүүчү топтордун психикасында белгилүү бир деңгээлде орун алган максаттуу этнопсихологиялык системаны түзүү аркылуу каршылык көрсөтүп, аларды алып жүрүүчүлөргө, этноско оңдоого болбой турган зыян келтирүү менен аларды бузуп коюуга жөндөмдүү тышкы таасирлерге да натыйжалуу каршылык көрсөтөт.

Салттар улуттук рухту, улуттук мүнөздү жана ойлонуунун, дүйнөнү кабылдоонун, дүйнөгө карата мамиленин, жүрүм-турумдун стилин түзүүдө жигердүү катышат. Салттар өз ичине улуттук жана этникалык мүнөздөгү белгилүү бир комплекстерди камтуу менен индивиддердин этникалык мүнөзүн түздөн түз жана кыйыр түрдө түзө турган нерсеге айланат, андыктан ар бир салт топтолгон башка салттар сыяктуу эле бул багытта этностун чагылышына жана өзүн сактап калышына көмөкчү болот. Бул кырдаал салт коргонуучу-адаптациялык комплекстин формаларынын бири катары эсептөөгө шарт түзөт. Кандай гана салт болбосун, фактылык же потенциалдык түрдө белгилүү бир өлчөмдө индивиддин же бүтүндөй этностун мүнөзүнүн подструктурасына дал келет. Салттар объекттештирилген адаптациялык комплекс болуу менен анын таасиринин астында индивиддин психикасында мүнөздүн подструктурасынын пайда болушуна көмөкчү болот.

Коомдо тигил же бул себептерден улам өндүрүштүн жана ишмердиктин жаңы чөйрөлөрү келип чыккан учурда, бирок ошол эле учурда коомдо аларды регуляциялоого зарыл салттар жок болгон шартта мыйзамга муктаждык келип чыгат, мында бул мыйзамдардын колдонуу практикасы менен катар салттык разрядга кириши же кандай болгон шартта да салттарга каршы келбеши чоң мааниге ээ.

Бул боюнча С.М.Мукасовдун: “Салт белгилүү бир коомдук-тарыхый шарттардын продуктусу болгондуктан, аны орноо, өнүгүү жана өчүү процессинде кароо зарыл. Материалдык байлыкты өндүрүү ыкмасы жана коомдук турмуштун социалдык-экономикалык шарттары баардык социалдык кубулуштардын, анын арасында салттардын келип чыгышынын негизги факторлору болуп саналарын баса белгилеп жатып, коомдун базистик, экономикалык катарынын өзгөрүшү салттардын мүнөзүнүн жана мазмунун өзгөрүшүн шарттайт”,-деген оюн мисал келтирүү туура [Мукасов, С.М. Традиции социально-философской мысли в духовной культуре кыргызского народа [Текст] / С.М. Мукасов / Национальная академия наук Кыргызской Республики. Ин-т философии и права. – Бишкек: Илим, 1999. – 11- 10-бб].

Мында ойдун туура экендигине карабастан, салттар жогорку туруктуулук менен мүнөздөлөт жана этнос алардын жоголушу менен өзүнүн этникалык салттардын негизинде жаралган руханий, маданий жана менталдык жүзүн жоготуп алуу коркунучун башынан кечирет.

Негизинен дүйнөнүн этникалык картинасы бар. Психологиялык сөздүктө ага конкреттүү социумдун өкүлдөрүнүн багыттоочу жана структуралаштыруучу жүрүм-турумун моюнга албай турган жана талкууланбай турган негизги кемчиликтеринин жана божомолдорунун жыйындысы катары түшүндүрмө берилет. Дүйнөнүн этникалык картинасы ар бир конкреттүү эл үчүн мүнөздүү дүйнөгө, ааламга болгон көз карашты чагылдырат [Этническая картина мира // Психология: словарь. – М., 1990. – 466–467-бб.].

Этникалык иденттүүлүктүн индивидинин деңгээлинде да пайда болуу процесси жана аны аң-сезимге киргизүү төмөнкүлөрдү өз ичине камтыган жетишерлик эле татаал мүнөзгө ээ:

а) индивид өзүнүн этникалык коомуна тиешелүү жүрүм-турум стереотиптерин көчүрүүдө, чагылдырууда аң-сезимдүү да, аң-сезимсиз да туурайт;

б) мажбурлоо каражаттары катары ошол этникалык чөйрөдө кабылданган салттар, каадалар, жүрүм-турум стереотиптери, ошондой эле императивдик мүнөзгө ээ жана улуу муундун өкүлдөрүнөн алынган талаптап, кеңештер, тапшырмалар катышкан мажбурлоо;

в) индивиддин өздүк чечимдерине, иш-аракеттерине жана алардын жыйынтыгына карата позитивдик же негативдик бааларды дайыма алып чыгуу менен өзүнүн белгилүү бир этноско таандык экендигин талап кылган өз алдынча жана аң-сезимдүү тандоосу [Садохин, А.П. Этнология: Учебный словарь [Текст] / А.П. Садохин: учебное пособие для вузов по гуманитарным специальностям. – М.: Гардарики, 2002. – 133–134-бб.].

Этникалык салт ишке ашууда эки структурага ээ болот, анда бир жагынан

бүтүндөй тажрыйбанын аккумуляциясы ишке ашса, экинчисинде жаңыны жаратууга жана өздөштүрүүгө потенциал камтылат. Этникалык салт жана анын өнүгүшү анын жаралышы, аккумуляциясы (топтолушу, жалпыланышы жана стереотиптештирилиши), мейкиндиктик-мезгилдик трансляцияланышы жана актуалдаштырылышы менен байланыштуу.

“Глобалдаштыруу шарттарында кыргыздардын этникалык салты” деген экинчи главада глобалдаштыруунун кыргыздардын маданиятына жана этникалык салтына таасири аныкталып, кыргыздардын этникалык салтын полимаданий мейкиндикте модернизациялоо процессине анализ жасалат, инсанды руханий-нравалык жаңылоодо кыргыздардын этникалык салттарынын ролу аныкталат.

Экинчи баптын “Глобалдаштыруу процессинин кыргыздардын этникалык салтына таасири” деген аталыштагы биринчи бөлүгүндө глобалдаштыруу процессинин кыргыздардын маданий жана этникалык салттарына таасирлеринин мүнөзү аныкталат.

Азыркы учурда орун алып жаткан этникалык маданияттагы жана ошондой эле этникалык психологиядагы баштан-аяк өзгөртүүлөр кандайдыр бир деңгээлде адамзатынын өнүгүүсүнүн заманбап этабын гана эмес, анын келечегин да аныктай турган негизги процесс болуп эсептелген глобалдаштыруу процесси менен шартталууда.

Бир катар адистер андан негизинен терс белгилерди жана жыйынтыктарды, башка элдер жана дүйнөнүн бүтүндөй аймактары экономикалык-саясий көз карандылыкка дуушар кылган экономикалык өңүттө ийгиликке жетишкен элдердин, мамлекеттердин тобуна ыңгайлуу болгон “реакциялык утопияны”, ошондой эле биздин изилдөө үчүн маанилүү болгон маданий дегредацияны же ассимиляцияны белгилешет. Жер планетасынын көптөгөн башка элдери сыяктуу эле кыргыз эли үчүн да маданий ассимиляция этникалык салттын жоголушун түшүндүрөт, анын жоголушу менен уникалдуу жүз, өзүмдүк жана акырында өзү да жоголот. Бул учурда А.С.Кочкунов “этникалык салттар өзгөчөлүү бир турмушка жөндөмдүү. Алар тарыхый өнүгүүнүн белгилүү бир этабында пайда болуп, катаал жолду басып өтүү менен жаңы шарттарга ылайыкташып, өз актуалдуулугун сактай алат. Заманбап турмуштун жана маданияттын шарттарында келип чыгуусу байыркы жана эң эле байыркы мезгилге таандык ар түрдүү кубулуштарды табууга болот. Бул менен катар глобалдаштыруу биздин маданий айырмачылыктарды нивелдештирип, заманбап элдерде жана маданий баалуулуктарда этникалуулуктун белгилери жоголот [Кочкунов, А.С. Этнические традиции кыргызского народа (социокультурные аспекты и некоторые вопросы генезиса) [Текст] / А.С. Кочкунов. – Бишкек: НПО «КыргызЖер», 2013. – 5-б.].

Кыргыздар Россия мамлекетинин курамына киргенде өзүнүн миндеген жылдарды камтыган тарыхында биринчи жолу жаңы жана алар көрбөгөн европалык маданиятка дуушар болушат.

Мында, орун алып турган тез-тез өзгөрүүлөр кыргыз элинин мурдагы, көптөгөн кылымдар бою өздөштүрүлгөн тажрыйбадан, аны менен кошо бүтүндөй салттык маданиятка тиешелүү индивидден ага тааныш, түшүнүктүү дүйнөнүн, ал менен биргеликте салттык баалуулуктар жана жашоону маңызынын жоголушу катары өткөрүлгөн бир катар салттардан четтөөгө мажбур кылган. Бул боюнча Калыгул (1785–1855 гг.), Арстанбек (1824–1874-жж.) жана Молдо Кылыч (1866–1917-жж.) сыяктуу заманачыл акындардын поэтикалык чыгармаларынан объективдүү талкуулай алабыз.

Жогорку поэтикалык жөндөмгө гана эмес, өнүккөн интуицияга да ээ заманачыл акындар турмушта орун алып жаткан өзгөрүүлөрдү поэтикалык, эмоциялык формада өзүлөрүнүн чыгармаларында чагылдырышкан. Алар жаңы замандын келишин индивиддер тарабынан эпоханын кулашы катары кабылдангандыгы, эпоханын алмашышы катары так чагылдырган. Философиялык илимдердин доктору С.М. Мукасов бул боюнча өзүнүн мындай калыс пикирин билдирген: «Алар көндүмгө айланган турмуш шарттарынын бузулушун, коомдун нравалык түшүнүктөрүнүн четтешин “дүйнөнүн бүтүшү” деп белгилешкен. Заманчылдар жаңы жашоо образы патриархалдык турмуш менен ылайык келбегендигин түшүнүшүп, уруулук түзүлүштү коомдук идеал деп түшүнүшкөн, ал эми патриархалдык нравалуулуктун жайылуусун коомду дегдерециялоонун белгиси, ал эми алар жашаган мезгилди кайгынын жана азаптын мезгили деп аташкан» [Мукасов. С.М. жог.соч. – 177-б.].

Бирок, Кыргызстан Россия империясынын курамына кириши менен дүйнөлүк тарыхка кирген.

1917-жылдын февраль айында Россияда орун алган көтөрүлүш падышалыкка чекит коюп, кыргыз калкын чачыратып, жок кылуу, өз жерлеринен кууп жиберүү процессин токтоткон.

Андан соң болуп өткөн Октябрь көтөрүлүшү кыргыз этносунун тарыхында, ошондой эле Россия империясынын курамындагы баардык элдердин жаңы этапка өтүшүнө себепчи болгон.

Кыргыз эли үчүн глобалдаштыруу процесси кыргыз урууларына таандык аймактарды Россия империясына бириктирүүдөн башталган. Кыргыздар ушул мезгилден тартып, бүгүнкү күндө заманбап дүйнөнүн жүзүн аныктап, кийинки постиндустриалдык маданияттын, коомдук-экономикалык өнүгүү (азыркы учурда постиндустриалдык маалыматтык коом) фазасы болгон постиндустриялык маданияттын алкагында калган. ошондой болсо да, Кыргызстандын аймагында жана кыргыз элинде эң маанилүү, чыныгы фундаменталдык өзгөрүүлөр советтик

мезгилде болуп өткөн. Эгерде глобалдаштыруу процесси элдердин жана адамдардын турмушун кайрадан түзүү менен бирдиктүү жалпы адамзаттык цивилизацияны түзүүгө көмөкчү боло турган болсо, анда биз кыргыздар үчүн глобалдаштыруу Россиянын курамына кириши менен башталды деген кошумча негиз пайда болот.

Кыргыздар советтик мезгилде Россия Федерациясынын колдоосу, тышкы жардамы менен бир канча кылым мурда жоготкон мамлекеттүүлүгүн кайрадан түзүүгө жетишкен. Бирок, ал буга чейинки тарыхтагыдай көчмөн турмушта эмес, толугу менен заманбап башталыштарда жана принциптерде, толук кандуу заманбап формаларда ишке ашкан. Ондогон жылдардын ичинде эле негизги мамлекеттик институттар, ошондой эле зарыл болгон саясий, укуктук, социалдык-экономикалык жана этномаданий шарттар, өбөлгөлөр комплекстери түзүлгөн. Советтик мезгилде этникалык иденттүүлүктүн уруулук (кландык) жана аймактык деңгээлдерин алмаштыра турган, тарыхый жана жалпы маданий себептерден улам иденттүүлүктүн уруулук деңгээлине караганда этникалык салтка жакын этникалык бирдиктүү кыргыз элин түзүү үчүн зарыл шарттар түзүлгөн.

Советтик союз шарттарында кыргыз элинин ийгиликтүү өнүгүшүнүн ары маанилүү, ары объективдүү көрсөткүчтөрүнүн бири болуп, Кыргызстандын аймагында жашаган баардык элдердин, биринчи кезекте турмуштун салттык формаларын кармаган кыргыздар жана өзбектердин жогорку деңгээлдеги оң демографиялык динамикасы эсептелген. Алсак, 1900-жылы заманбап Кыргызстандын аймагында 1 млн адам жашаса, 1950-жылы алардын саны 1 740 000, 1991-жылы, т.а. СССР кулаган мезгилде 4 422 000 адамды түзгөн. Ошентип, калктын саны Улуу Ата Мекендик согуштагы ири жоготууларга карабастан, 4,42 эсеге көбөйгөн. Мында кыргыздардын үлүшү 52,37% түзгөн [Население Киргизии https://ru.wikipedia.org/wiki/Население_Киргизии]. Баса белгилеп кетүүчү нерсе, мамлекеттүүлүккө жетишүү, көчмөн жашоодон туруктуу жашоого өтүү, Кыргызстандын аймагында шаарлардын пайда болушу жана өнүгүшү менен кыргыз этносунун санынын бир канчага өсүшү кыргыздардын элдүүлүк абалынан, этностон толук кандуу улутка өтүшүнө түрткү болгон. Белгилеп кетсек, бул процесс азыр да бүтө элек, ийгиликтүү улантылууда жана этникалык салтты кайра түзүүдө.

1991-жылы Советтик өлкөнүн кулашы менен кыргыз элинин тарыхында жаңы этап орун алган – кыргыздар саясий суверенитетке ээ болуп, өз алдынча саясий жана этномаданий күч катары дүйнөлүк тарыхка кирген.

Ошондой болсо да, советтик модернизациялоо Кыргызстанда акырына чыкпай калган. Экинчи жагына караганда бул калкка терең кирип кеткендиктен,

кыргыз элин кайрадан архаикалык патриархалдык формада салттуулукка алып келүү такыр мүмкүн болбой калган.

Экинчи баптын экинчи бөлүгүндө кыргыздардын этникалык салттарын полимаданий мейкиндикте модернизациялоо процессине анализ жасалат.

Заманбап глобалдаштыруу процессинде бүгүнкү күндө полимаданий мейкиндик катары чыгуучу дүйнөлүк маданий мейкиндик интенсивдүү түзүлүүдө. Ал мындан ары да ушул абалда кала бермекчи.

Бир канчалаган кылымдар бою уруулар жана уруу бирикмелери катары жашап келген кыргыз этносу өзүнүн маданий өзгөчөлүгүн, турмушун, этникалык салтын көчмөн жашоо образынын жардамы менен сактап кала алган. Мындай жашоо образы биринчиден аккультурация – башка элдердин сиңирип алуу процессинен качууга мүмкүндүк берген, экинчи жагынан конкреттүү тарыхый, географиялык жана жараталыш шарттары менен аныкталган багыттар боюнча өздүк маданиятты өнүктүрүүгө шарт түзгөн. Кыргыз уруулары жана уруу бирикмелери башка элдер менен туруксуз байланышта болгон. Ошондуктан, башка элдер менен маданий байланыштар да ушундай эле эпизоддук, милдеттүү эмес мүнөзгө ээ болгон. Бул кырдаалдар кыргыздардын өзүлөрүнүн ички турмушу жана маданияты менен алек болууга себепчи болгон, анын натыйжасында кыргыздардын этникалык салттары кылымдан кылымга сакталып келген.

Кыргыз уруулары башка элдер тургай, бири-биринен өз эркиндиктерин сактап келишкендиктен, этникалык салт өзгөрүүсүз бойдон калган, ошондуктан өзгөртүү, кайра түзүү жана модернизациялоо процесстери, т.а. кыргыз этникалык салттарын тышкы реалийлерге ыктоо негизинен тышкы таасирлердин, кысымдын негизинде ишке ашкан.

Кыргыз уруулары бош, ээн жана эл аз жайгашкан мейкиндиктер болуп турганга чейин гана салыштырмалуу өзүнчө боло алышкан. Бирок бул да кандайдыр бир тарыхый убакытта токтотулуп, кыргыздардын салттык коому модернизациялоого тартылышы зарыл эле.

Кыргыздар башка элдер менен байланыштарды чектөө аркылуу башка менталдык, маданий системанын таасиринде калуудан четтеп турушкан. Мындай зарылчылык кыргыз жерлеринин 19-кылымдын 20-30-жылдары Кокон хандыгына кошулушу менен активдештирилген. Дал ушул мезгилден тартып кыргыз элинин этникалык салттарын модернизациялоонун шарттуу түрдө чыгыш этабы башталат. Бул процесс кыргыздардын массалык түрдө исламды кабыл алышы менен башталып гана тим болбостон, аны менен аяктаган. Эгерде Борбор Азия аймагы Россия империясынын курамына бириктирилбегенде бул процесс кандай болмоктугун болжолдоого гана болот.

Кыргыз жерлерин чыгыш европалык мамлекеттик курамына бириктирүүнүн негизги жыйынтыктарынын бири болуп, кыргыздардын бул мезгилге чейин өзүнүн маданий жана менталдык автономиясын сактоо менен өз тарыхында биринчи жолу дүйнөлүк тарыхка киргизилгендиги эсептелген. Россия падышалык башкаруунун жылдары максаттуу жана баскычтык түрдө этникалык азчылыктарга карата ассимилятордук саясатты жүргүзгөн, аларга, анын ичинде кыргыздарга да тилдик жана маданий ассимиляциялануудан башка альтернатива калтырган эмес.

1917-жылы орун алган Улуу Октябрь революциясы мамлекеттин саясий, коомдук-саясий, укуктук жана диний түзүлүшүндө чоң өзгөрүүлөрдүн болушуна алып келгени менен, мамлекеттин ассимилятордук саясатын мурдагыга салыштырмалуу жаңы формага келтиргени менен жокко чыгара алган эмес. Ошентсе да, советтик өлкөнүн улуттук саясаты кыргыздар, ошондой эле СССРдин элдеринин басымдуу бөлүгү үчүн ассимилятордук мүнөздө болгон.

Кыргыздардын этникалык салттарын советтик модернизациялоо мезгилинде ири өзгөрүүлөр орун алган. Бул мезгилде Кыргызстанда полиэтникалык жана полимаданий мейкиндик жаңы элдер, жаңы маданияттар менен толукталып гана тим болбостон, ири аймакта басымдуулук кылган орус маданияты кыргыз элинин этникалык салтындагы өзгөрүүлөрдүн мүнөзүн жана багыттарын аныктаган.

Кыргыз элинин тарыхынын жана анын этникалык салтынын эволюциясынын жаңы этабы Советтер союзунун кулашы, Кыргызстандын саясий суверенитетке ээ болушу байланыштуу. Ал өлкөнүн саясий жана коомдук-экономикалык түзүлүшүн өзгөртүүдө гана эмес, ага басымдуулук кылган Чыгыш цивилизациясынын сүңгүп киришине да байланыштуу. Ошентип, Кыргызстандагы полимаданий мейкиндик ири өзгөрүүлөрдү өз башынан кечирген.

Азыркы шарттарда кыргыз маданиятына, анын этникалык салтына жаңы чакырыктар массалык маданияттан келип чыгууда.

Массалык маданият өнөр жайы тирек катары кызмат кылган күчтөр жага ага байланыштуу нерселер менен жаралган. Этникалык жетишкендиктерден баш тартпай туруп, массалык маданияттан баш тартуу мүмкүн эмес. Бирок, биз жогорудагы техникалык каражаттарды жана жетишкендиктерди пайдалануу аркылуу алардын жардамы менен келип чыккан баалуулук системаларды да кабылдайбыз. Маданиятты өнүктүрүүдө орун алган карама-каршылыктардын бири дал ушуга байланыштуу – бул дайыма кеңейип, өнүгүп туруучу мүмкүнчүлүктөрүнүн шарттарында интеллектти жана билимди өнүктүрүүгө баш ийүү менен, акырында баштапкы, түпкү этникалык формаларды, этникалык салттарды танууга алып келишинде турат.

Бул жобо кыргыз элине жана башка элдерге карата калыс белгиленген. Биз

глобалдык тенденцияларга, эң башкысы – жакшы турмуш шарттарына жетишүүгө умтулууга баш ийип, индустриалдык, тактап алганда, постиндустриалдык өнүгүүдөн баш тарта албайбыз. Бул советтик мезгилде башталган кыргыз этникалык маданиятын жана этникалык салттарын массалык маданият элементтери менен сүрүп чыгаруу процесси улантыла бермекчи дегендикке жатат. Бирок, бул процесс да салыштырмалуу узак мөөнөткө улантылышы мүмкүн. Бул өз ара байланышкан негизги 3 кырдаалдан көз каранды болот: 1) кыргыздар өзүлөрүнүн репродуктивдик жөндөмдөрүн, калктын табигый жогорку өсүшүн сактап кала ала тургандыгынан көз каранды болот. Мында, ал канчалык узак болсо, кыргыз элинин маданияты жана анын этникалык салты да ошончо узакка сакталат; 2) кыргыздар этникалык салтты турмуш чындыгына ийгиликтүү модернизациялай ала тургандыгынан көз каранды келет; 3) кыргыздар канча убакыт өз тилин ийгиликтүү сактай ала тургандыгынан көз каранды болот.

Экинчи главанын “Кыргыздардын этникалык салты инсанды руханий-нравалык жаңылоонун негизги фактору катары” деген үчүнчү бөлүгүндө кыргыздардын этникалык салттары инсанды руханий-нравалык жаңылоонун заманбап процессиндеги этникалык салтынын ролу аныкталат.

Глобалдаштыруу эпохасындагы негизги тенденциялардын бири болуп, ар түрдүү этникалык жана улуттук топторду бирдиктүү экономикалык, андан соң маданий мейкиндикке интеграциялоо эсептелет. Бул тенденция жана учурдагы факт көптөгөн элдерге өзгөчө маданий, лингвистикалык жана менталдык бирдик катары жоюлуп кетүү коркунучун пайда кылат. Бул тууралуу италиялык атактуу окумуштуу, туруктуу өнүгүү концепциясынын автору А.Печчеи өзүнүн “Адамдык сапаттар” деген эмгегинде мындай деген: “Элдердин жана улуттардын маданий өзгөчөлүктөрүн коргоо жана сактап калуу калыс жарыяланган... адамдардын прогрессинин жана өзүн көрсөтүшүнүн негизги учуру болуп ... элдер улам барган сайын келечекте маданият бир түрдүү болуп каларына тынчсыздана башташты ... жекелештирбей турган бир түрдүүлүккө карата аракеттер азыр орун ала баштады... учурдагы маданий мурасыбыз гана келечекте маданий плюрализмдин чыныгы маданий негизи болуп кала алат» [Печчеи, А. Человеческие качества [Текст] / А. Печчеи. – М.: Прогресс, 1985. – 294-б.]. А.Печчеи 20-кылымдын 70-жылдарынын акырында эле “технологиялык цивилизацияны улантып өнүктүрүү, экономикалык өсүш, адамдардын улам мобилдүү болушу ... массалык маалымат каражаттарын кеңейтүү – муунун баардыгы ишеним, сүйүү, эмоция, намыс, жакшы сезимдер жана өткөн кылымдын жакшы нерселерине умтулуудан калган нерселерди келечекте жер бетинен жок болуп кетишине алып келет”- деп белгилеген [ушул эле жерде – 298-б.].

Мында ачык эле көрүнүп тургандай, конкреттүү инсандар алып жүрүүчү этникалык салттарды сактап калуу аркылуу гана маданий көп түрдүүлүктү сактап калуу толук мүмкүн.

Тигил же бул образда этностун калыптанышына таасирин тийгизүүчү факторлордун ролу инсандын көп түрдүү жана ар тараптуу күнүмдүк турмушун түзүүдө бир канчага жогорулайт. Мында, тил, дин, менталдык, жүрүм-турум нормалары жана этникалык стереотиптер ж.б.у.с. факторлор узак убакыт бою ири мааниге ээ болушат. Мында, жогоруда көрсөтүлгөн факторлор же белгилер конкреттүү жагдайларга карата негизги, аныктоочу катары катышпасын, ар түрдүү жагдайдагы инсанды калыптандыруучу таасири этникалык форма болуп саналат.

Өз ичине көптөгөн белгилерди камтыган этникалуулук баштапкы, табигый жана менталдык башат катары катышып келген жана катыша бермекчи, анын негизинде конкреттүү инсан келп чыгып, калыптанат. Бул кырдаал маданияттын этникалык түзүмү, эң биринчи кезекте этникалык салт индивиддин акыл-сезиминде бекем сакталып гана тим болбостон, бүтүндөй этностун да, анын өз алдынча инсанынын формасын, мазмунун аныктай турган компоненттери болуп эсептелет.

Биз улам татаалдашып туруучу татаал дүйнөдө жашайбыз. Мунун натыйжасында инсанды курчап туруучу маданий жана социалдык чөйрө өзүнүн салыштырмалуу бир түрдүүлүгүнөн ажырап турат.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандагы маданий мейкиндик өз ичине этникалык компоненттерди камтуу жагынан жетишерлик татаал кубулушту түшүндүрүп турат. Ага ылайык, чыныгы элдер, толугу менен калыптанган инсандар өзүлөрүндө белгилүү бир өлчөмдөгү бир канча этномаданияттын элементтерин камтып турушат.

Салттар канчалык бекем болбосун, дүйнөдөгү баардык нерселер сыяктуу эле эскирет. Бул тууралуу С.М.Мукасов мындай деп туура белгилейт: “Салттардын улам колдонуудан чыгышы биринчиден алардын колдонулушун детерминациялаган коомчулукта тарыхый шарттардын жана керектөөлөрдүн жоголушу менен байланыштуу. Экинчиден, ал мазмуну жактан гана эмес, формасы боюнча да жаңы тарыхый шарттар үчүн жараксыз болуп калышы менен тыгыз байланыштуу. Эреже катары, салттардын эскирүү, колдонуудан чыгуу процесси коомдук пикирдин коргоосунан ажыраган учурда аяктайт”¹ [Мукасов, С.М. Традиции социально-философской мысли в духовной культуре кыргызского народа [Текст] / С.М. Мукасов. – Бишкек: Илим, 1999. – 226 п.11-б.].

¹Мукасов.

Баардык эле постсоветтик республикалар сыяктуу эле Кыргызстан да суверенитетке ээ болуу менен баштан-аяк кайра түзүлүү зарылчылыгынын алдында турган, ансыз мамлекеттин жана элдин улантып жашоосу абдан кыйын болмок. Кыргызстанда жүргүзүлгөн саясий, укуктук, экономикалык жана башка баштан-аяк жүргүзүлгөн реформалар ички зарылчылыкка байланыштуу гана эмес, тышкы күчтөрдүн таасири, ал эмес кысымы менен байланыштуу болгон. Дал ушул себептүү, реформалар батыштын либералдык институттарына жана баалуулуктарына таянуу менен жүргүзүлгөн.

Заманбап этапта кыргыз элинин алдында турган максат-милдеттерге ылайык, биринчи караганда бириктирүүгө болбой турган гана эмес, бири-бирин тануучулардын баарын бир бүтүндүккө айландыруу зарыл. Биз өзүбүздүн этникалык тамырларбыздан да, жарандык коомду куруудан да баш тарта албайбыз. Биздин мамлекеттин жана элдин алдында кыргыз элин этникалык маалымат катары сактап калууга, экинчи жагынан прогресстин жана глобалдык өнүгүүнүн нугунда өнүгүүгө мүмкүндүк бере турган чечимдерди издөө милдети турат. Бул канчалык татаал маселе болбосун, кыргыз эли аны көптөгөн миң жылдыктан бери чечип келген жана ал азыр чечилбеген бойдон калат деп ойлоого негиз жок.

Кыргыз этносу азыркы тапта салттык абалдан заманбап модернизацияланган коомго өтүп жатат, натыйжада бул аракет акырындык менен салттык абалды такыр эле сүрүп чыгарып салышы зарыл. Бирок бул бир топ убакытты талап кылат. Ошентсе да, жакынкы жүз жылдыкта эл мамлекеттеринин ички туруктуулугун өнүктүрүү үчүн заманбап, модернизацияланган, ошондой эле салттык коомдун элементтерин өз ичине камтыган коомдук, жыныстык жана үй-бүлө мамилелери жагымдуу болушу толук ыктымал деген пикирдебиз.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда инсан бир учурда бир нече маданияттын таасирине кабылууда. Натыйжада, инсандын салттуулуктан алыстаган улам жаңы түрү пайда болууда.

Бирок, тигил же бул маданиятка таянбастан, жаңы маданий үлгүлөрдү, идеяларды жана парадигмаларды өздөштүрүү боюнча чыныгы мүмкүнчүлүктүн жоктугунан улам кыргыздар негизинен өздүк маданий үлгүлөрүнө, идеяларына жана парадигмаларына таянышууда. Алар бир канчалаган кылымдардагыдай эле өздүк цивилизациялык критерийлерин, баалуулуктарын жана салттарын жетекчиликке алууда, натыйжада алар глобалдаштыруунун учурдагы этабында мүнөздүү, аныктоочу белгилердин бири бойон калууда. Мындай жобонун натыйжасында кыргыздардын басымдуу көпчүлүгү өзүн салттуу этникалык критерийлер менен иденттештирип жатат.

Корутундуда изилдөөнүн жыйынтыктары чыгарылып төмөнкүдөй бүтүм жасалат:

1. Тарыхтын философиялык контекстиндеги этникалык салттардын эволюциялык маңызы социумду жана бүтүндөй коомчулукту өнүктүрүүнүн бирдиктүү стратегиялык милдеттин негизинде түрдүү пландагы социалдык-эпистомологиялык концепциялардын теориялык концепцияларын, теориялар менен парадигмаларды, практикалык аракеттерди концептуалдык жалпылаштырууну түшүндүрөт. Ошол себептүү, бул изилдөөнүн логикалык структурасы төмөнкү тартипте курулду: тарыхый-баалуу, маданий-философиялык жана антропологиялык, этнологиялык мамилелердин этникалык салттарга карата өзгөчөлүктөрү аныкталып, ага байланыштуу илимий жоболор иштелип чыкты, тарыхый феномендин философия-методологиялык негиздеринин үстүнөн рефлексиясы “салт”, “улуттук салт”, “мураска өтүүчүлүк”, “манталдуулук”, “этникалуулук” сыяктуу түшүнүктөрдү пайдалануу менен ишке ашырылды. Мында этникалык салт конкреттүү-тарыхый мүнөзгө ээ өзгөчө феномен катары рефлектештирилип, цивилизациялык мейкиндикте жана социалдык мезгилде чечмеленет.

2. Этникалык салт руханийлүүлүктүн өнүгүү деңгээлин, адам менен элдердин тарыхый, этникалык жалпылыгынын субъекттүүлүгүн, аларды конкреттүү социалдык бүтүндүктө болушун чагылдырат. Этникалык салт бул өңүттө элдин руху жана мүнөзү, ойлонуусунун стили, дүйнө таанымы жана жүрүм-турум стереотиптери түзүлө турган негиз болуп калат. Болумуштун бүтүндөй комплекси, этностун мүнөзү өзгөчө формада орун алган бул салтта жеке жана топтук деңгээлдеги этникалык мүнөз калыптануучу каражат жана аспапка айланат.

Ар бир этникалык салт өз алдынча турганда да, башкалар менен биргеликте да этностун болушуна жана аны сактап калууга түздөн түз жана кыйыр түрдө да көмөкчү болот, бул этникалык салтты коргоочу-адаптациялык комплекс катары эсептөөгө негиз болот. Этностун негизи болуп эсептелген этникалык салт тарыхый-маданий менталилетти, рухту жана маданиятты сактап калууда зарыл болуп саналган шарт, механизм катары чыгат.

4. Улам тез өзгөрүп жаткан дүйнөдө глобалдаштыруу процесстери социомаданий турмуштун баардык чөйрөсүнө, алсак, этникалык салтка чоң таасирин көрсөтөт. Ушул эле учурда бул салтка мүнөздүү белгилер (этникалуулук, укук улантуучулук же мураска өтүүчүлүк, полифункционалдуулук, синкреттүүлүк, салыштырма туруктуулук ж.б.) белгилүү бир деңгээлдеги өзгөрүүлөрдү башынан кечирүүдө. Бул контексте глобалдаштыруунун заманбап процессинин жыйынтыгы катары сапаттык жаңы абалга өтүшү, шаар жерлеринде жашаган элдин саны айыл жергелерине салыштырмалуу басымдуу кылгандыгында

көрүнөт. Шаардын атмосферасы, андагы күчөтүлгөн ритм жана ага байланыштуу жашоо образы, калктын санынын көп болушу, мейкиндиктин чектелүү жана тыгыз болушу, өндүрүштүн системасы, формасы жана өзгөчөлүгү, элдердин ортосунда атаандаштыктын жогору болушу – мына булардын баарысы мамилелердин баардык комплексин, жашоо образдарын индивидуалдаштыруу философиясына түртөт. Шаардык ландшафттын шарттарында калыптанган жана жашаган инсан ички да, тышкы да трансформацияны башынан кечирүү менен, өзүн айыл жергелеринде жашаган адамдардын этникалык салтынан улам алыстата берет.

4. Кыргыз этносун маданий-цивилизациялык өнүктүрүүдө белгилүү болгондой, этникалык бытиенин ар бир этабында анын салттары, каадалары, ырым-жырымдары ири өзгөрүүлөргө учураган. Бүтүндөй маданият, жашоо образы жана этникалык көрсөтмөлөр, дүйнөнү кабылдоо, дүйнө таануу ж.б. дайыма жаңыланып, жакшырып отурган. Бул тенденция кыргыз чындыгынын полимаданий мейкиндигинде өзгөчө байкалат. Кыргыздардын четте унутта калтырылган социалдык-маданий, алсак, рух системасы, салттык баалуулуктары болгон эмес. Тескерисинче, уруулар жана элдер дайыма алдыга умтулуп келишкендиги байкалган. Этностун үй-бүлөлүк, туугандык, уруулук жана этникалык салттарынын жардамы менен өз этносун (элин), Ата Мекенин сүйүү жана ага берилүүсү, өзүн сактап калууга жана этнос катары аныктоого умтулушу муундан муунга эң баалуу, эң мыкты тажрыйба болгон. Ошондуктан, кыргыздардын чөйрөсүндө бир катар социомаданий институттар орун алган жана алардын жардамы менен этномаданий рух, маданият түзүлүп жана жайылтылып, этникалык салттар трансляцияланган жана жаңыртылган.

5. Глобалдаштыруунун шарттарында, өзгөчө постсоветтик мейкиндикте кыргыз чындыгынын контекстинде этникалык, улуттук салттардын инсандын, жарандардын рух маданиятына күчтүү таасири байкалат. Жаңы геосаясий мейкиндикте инсандын рух маданияты дал ушул этникалык (элдик) салттардын таасирлери менен өзүнө баалуулук, гуманисттик, тарыхый-антропологиялык мазмунду камтуу менен социомаданий баалуулуктар системасында этникалык, улуттук жана жалпы адамзаттык, цивилизациялуулуктун айкалышы болуп калат. Мында менталитет, жашоо образы, ойлонуу стили, дүйнө таанымы, адамдардын индивидуалдык жана коомдук аң-сезиминин формалары көп түрдүү болуп, ойлонуунун салттык системасынын принциптеринин улам жаралышы байкалат. Ошол себептүү, кыргыз элинин этникалык салттары, каадалары, ырым-жырымдары көп түрдүүлүктүн биримдиги катары өзүндө маданий түзүүчү баалуулуктарды камтышат, т.а. алар инсанды руханий-нравалык жаңылоого чоң таасир тийгизет.

Диссертациянын негизги жоболору төмөнкү басылмаларда чагылдырылган:

1. Азырханова, А.А., Ибраев, К.Ш. Традиция как объект философского познания [Текст] / А.А. Азырханова, К.Ш. Ибраев // Современность: философские и правовые проблемы. XIV илимий-практикалык конферен. матер. – Бишкек, 2009. – 89–94-бб. (авторлор менен биргеликте). 0, 5 б.т.
2. Азырханова, А.А. Традиция как предмет философского осмысления [Текст] / А.А. Азырханова // Современность: философские и правовые проблемы. XIV илимий-практикалык конферен. матер. – Бишкек, 2009. – 95–98-бб. 0,35 б.т.
3. Азырханова, А.А. Традиционное общество и модернизация: теоретико-методологический аспект [Текст] / А.А. Азырханова // Гуманитарные проблемы современности. – Бишкек, 2015. – №21. – 166–171-бб. 0,4 б.т.
4. Азырханова, А.А. Традиционное общество и общество модерна [Текст] / А.А. Азырханова // Гуманитарные проблемы современности. – Бишкек, 2015. – №21. – 172–177-бб. 0,4 б.т.
5. Азырханова, А.А. К вопросу о традиционных ценностях кыргызского народа [Текст] / А.А. Азырханова // Вестник ИФиППИ НАН КР. – Бишкек, 2015. – №3. – 13–18-бб. 0,4 б.т.
6. Азырханова, А.А. Культурные основы традиционного кыргызского общества [Текст] / А.А. Азырханова // Вестник ИФиППИ НАН КР. – Бишкек, 2015. – №4. – 5–10-бб. 0,4 б.т.
7. Азырханова, А.А. Естественные и историко-культурные предпосылки формирования кыргызского традиционного общества [Текст] / А.А. Азырханова // Вестник ИФиППИ НАН КР. – Бишкек, 2016. – №2. – 14–17-бб. 0,4 б.т.
8. Азырханова, А.А. К вопросу об этногенезе кыргызского народа [Текст] / А.А. Азырханова // Вестник ИФиППИ НАН КР. – Бишкек, 2016. – №2. – 18–21-бб. 0,4 б.т.
9. Азырханова, А.А. О некоторых особенностях генезиса кыргызского этноса [Текст] / А.А. Азырханова // Вестник ИФиППИ НАН КР. – Бишкек, 2016. – №3. – 10–14-бб. 0,4 б.т.
10. Азырханова, А.А. О некоторых особенностях генезиса кыргызского этноса [Текст] / А.А. Азырханова // Вестник ИФиППИ НАН КР. – Бишкек, 2016. – №3. – 10–14-бб. 0,4 б.т.
11. Азырханова, А.А. Морально-этические нормы кыргызского народа в российский период его истории [Текст] / А.А. Азырханова // Вестник ИФиППИ НАН КР. – Бишкек, 2017. – №2. – 13–15-бб. 0,3 б.т.
12. Азырханова, А.А. Модернизация и традиционное общество [Текст] / А.А. Азырханова // Таджикистан и современный мир. – Душанбе, 2016. – №2(52). – 151–157-бб. 0,4 б.т.

13. Азырханова, А.А. Трансформация традиционного кыргызского общества в советский период истории [Текст] / А.А. Азырханова // Вестник ALATOOACADEMICSTUDIES. – Бишкек, 2017. – №3 – 338–344-бб. 0,4 б.т.

14. Азырханова, А.А., Канатова, Ж.К. Канатова Идеология традиционной кыргызской общины[Текст] / А.А. Азырханова, Ж.К. //Наука, образование, общество: тенденции и перспективы развития . 2-том. IV эл аралык илимий-практикалык конф. (РИНЦ). – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2017. – № 2 (4). – 83–87-бб. (авторлор менен биргеликте). 0,4 б.т.

РЕЗЮМЕ

диссертации Азырхановой Айзууры Ашимбековны на тему: «Этническая традиция в контексте современной философской рефлексии», представленной на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 - социальная философия.

Ключевые слова: этнос, традиция, рефлексия, этническая традиция, общество, глобализация, культура, культурное пространство.

Объектом исследования выступает этническая традиция как специфическое явление бытия. **Предметом** исследования являются сущность и содержание этнической традиции в контексте диалектики кыргызской действительности.

Целью диссертационной работы является социально-философский анализ этнической традиции кыргызов с учетом их социокультурного развития.

Методологические и теоретические основы диссертационного исследования составляют труды, идеи и положения представителей отечественной и зарубежной философской, культурологической и социологической мысли по проблемам этнической традиции, культуры в целом. В диссертации нашли применение также труды ученых Кыргызстана постсоветского периода. В процессе исследования были использованы культурно-философские, системные, формально-логические, сравнительно-исторические методы научного познания. В исследовании использовался также цивилизационный подход при анализе объекта и предмета диссертационного исследования с учетом культурно-цивилизационных особенностей кыргызской этнической традиции.

Научная новизна. В работе на уровне социально-философской рефлексии проводится анализ сущности этнической традиции кыргызов. Получен ряд научных результатов, обладающие статусом новизны:

- проведена теоретико-методологическая экспликация основных подходов к понятию «этническая традиция»;
- выявлена сущность этнической традиции с учетом взаимосвязи понятий «традиция», «менталитет», «традиционность»;
- показаны особенности воздействия процесса глобализации на этническую традицию кыргызского народа и их категориально-понятийный статус;
- изучены специфические черты модернизации этнической традиции кыргызов в поликультурном пространстве;
- проведен анализ значение этнической традиции кыргызов в процессе духовно-нравственного обновления личности.

Рекомендации по использованию. Теоретико-методологические принципы, выводы и результаты исследования могут быть использованы при создании специальных курсов по истории философии, социальной философии, философии культуры, философии этнической истории, культурологии, теории культуры, истории мировой культуры и т.д. Они также могут быть использованы в научно-исследовательской работе по вопросам этнической психологии и дальнейшей эволюции кыргызской национальной традиции и культуры.

Область применения. Полученные в исследовании результаты, обобщенные в социально-философскую концепцию, могут рассматриваться при анализе как современной социо-культурной ситуации в Кыргызстане, так в связи с возможным ее развитием, с масштабными изменениями в психологии кыргызской этноса.

Азырханова Айзуура Ашымбековнанын 09.00.11 – социалдык филлсофия адистиги боюнча философия илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Заманбап философиялык рефлексиянын контекстиндеги этникалык салт” аттуу диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: этнос, салт, рефлексия, этникалык салт, коом, ааламдашуу, маданият, маданий мейкиндик.

Изилдөөнүн объектиси - бул бытиенин (болумуштун) спецификалык кубулушу катарындагы этникалык салт, ал эми изилдөөнүн **предмети** болуп кыргыз диалектикасынын контекстиндеги этникалык салттын мазмуну жана маңызы эсептелет.

Изилдөөнүн максаты болуп, кыргыздардын социо-маданий өнүгүшүн эске алуу менен этникалык салттарына социалдык-философиялык анализ жүргүзүү эсептелет.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизин этникалык салттар, ошондой эле бүтүндөй эле маданият маселелери боюнча Ата Мекендик жана чет элдик философиялык, маданий жана социалдык ойдун өкүлдөрүнүн эмгектери, идеялары жана жоболору түзөт. Ошондой эле постсоветтик мезгилдеги кыргызстандык окумуштуулардын эмгектери да колдонулган. Изилдөө процесстеринде илимий таанып-билүүнүн маданий-философиялык, системалык, формалдык-логикалык, салыштырматарыхый методдор колдонулду. Изилдөөдө кыргыз этникалык салтынын маданий-цивилизациялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен диссертациялык изилдөөнүн объектисине жана предметине анализ жасоодо да цивилизациялык мамиле жасалды.

Илимий жаңылыгы. Бул эмгекте социалдык-философиялык рефлексиянын деңгээлинде кыргыздардын этникалык салттарына анализ жүргүзүлөт. Анда бир катар төмөнкүдөй жаңы илимий жыйынтыктар алынды:

- “этникалык салт” түшүнүгүнө карата негизги мамилелерге теория-методологиялык экспликация жүргүзүлдү;
- “салт”, “менталитет”, “салттуулук” түшүнүктөрүнүн ортосундагы өз ара байланыштарды эске алуу менен этникалык салттын маңызы аныкталды;
- глобалдаштыруу процессинин кыргыз элинин этникалык салтына, алардын категория-түшүнүктүк статусуна таасир этүү өзгөчөлүгү көрсөтүлдү;
- кыргыздардын полимаданий мейкиндиктеги этникалык салттарын модернизациялоонун өзгөчө белгилери изилденди;
- инсанды руханий-нравалык жаңылоо процессинде кыргыздардын этникалык салтына анализ жасалды.

Колдонуу боюнча сунуштар. Изилдөөнүн теория-методологиялык принциптерин, алынган жыйынтыктарды жана бүтүмдөрдү философиянын тарыхы, социалдык философия, маданияттын философиясы, этникалык тарыхтын философиясы, маданият таануу, маданияттын теориясы, дүйнөлүк маданияттын тарыхы ж.б.у.с. боюнча атайын курстарды түзүүдө пайдаланууга болот. Ошондой эле этникалык психология жана кыргыз улуттук салттарынын жана маданиятынын эволюциясы боюнча илимий-изилдөө иштеринде пайдаланууга да жол берилет.

Пайдалануу чөйрөсү. Изилдөөдө алынып, социалдык-философиялык концепцияга бириктирилген жыйынтыктар Кыргызстандагы заманбап социо-маданий кырдаалга, анын болжолдуу өнүгүшүнө, кыргыз этносунун психологиясындагы масштабдуу өзгөрүүлөргө анализ жасоодо пайдаланууга болот.

SUMMARY

Theses of Azyrkhanova Aizuura Ashimbekovna on the topic: "Ethnic tradition in the context of modern philosophical reflection", presented for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.11 - social philosophy.

Key words: ethnos, tradition, reflection, ethnic tradition, society, globalization, culture, cultural space.

The object of research is the ethnic tradition as a specific manifestation of being. **The subject of the study** is the essence and content of the ethnic tradition in the context of the dialectic of Kyrgyz reality.

The purpose of the thesis is a socio-philosophical analysis of the ethnic tradition of Kyrgyz people, taking into account their socio-cultural development.

Methodological and theoretical foundations of the dissertation research are the works, ideas and positions of representatives of domestic and foreign philosopher, culturological and sociological thought on the problems of ethnic tradition, culture in general. In the thesis, the works of scientists of Kyrgyzstan in the post-Soviet period were also used. In the process of research, cultural-philosophical, systemic, formal-logical, comparative-historical methods of scientific knowledge were used. The study also used a civilizational approach to the analysis of the object and subject of the dissertation research, taking into account the cultural and civilizational features of the Kyrgyz ethnic tradition.

Scientific novelty. In the work at the level of socio-philosophical reflection, an analysis of the essence of the ethnic tradition of Kyrgyz people is carried out. A number of scientific results have been obtained, which have the status of novelty:

- Theoretical and methodological explication of the main approaches to the concept of "ethnic tradition";
- the essence of the ethnic tradition is revealed, taking into account the interrelation of the concepts "tradition", "mentality", "traditionality";
- features of the impact of the globalization process on the ethnic tradition of the Kyrgyz people and their categorical conceptual status are shown;
- Specific features of the modernization of the ethnic tradition of Kyrgyz people in the multicultural space are studied;
- The analysis of the importance of the ethnic tradition of the Kyrgyz in the process of spiritual and moral renewal of the individual.

Recommendations for use. Theoretical and methodological principles, conclusions and results of the research can be used to create special courses on the history of philosophy, social philosophy, the philosophy of culture, the philosophy of ethnic history, cultural studies, the theory of culture, the history of world culture, etc. They can also be used in research work on the issues of ethnic psychology and the further evolution of the Kyrgyz national tradition and culture.

Application area. The results obtained in the study, generalized into the socio-philosophical concept, can be considered in analyzing both the current socio-cultural situation in Kyrgyzstan, and in connection with its possible development, with large-scale changes in the psychology of the Kyrgyz ethnos.

